

Yazar/Author
Erman KAR*

Makale Başlığı/Article Title

**Özgür İrade Problemi ve Determinizm: Determinist Bir Evrende
Özgür İrade Mümkün müdür?**

*The Problem of Free Will and Determinism: Is Free Will Possible
in a Deterministic Universe?*

ÖZ

Özgür irade ve determinizm tartışmaları felsefe tarihinin ilk çağlarına kadar götürülebilir. Ancak özgür iradenin mahiyetine ve imkanına dair tartışmalar modern bilimin doğuşu ile daha önemli bir meseleye dönüştürülmüştür. Newton fiziğinin, bilim ve felsefenin temel ilkelerine ve yüzyıllarca kabul görmüş Aristotelesçi düşünce sistemine getirdiği yeni yaklaşım söz konusu problemin önem kazanmasına neden olmuştur. Bu yeni yaklaşıma göre evren determinist bir yapıya sahiptir ve nedensellik ilkesi gereğince evrende gerçekleşen her olay birbirine bağlıdır. Evrende, açıklanabilir ve neden-sonuç ilişkisiyle birbirine bağlı olayların gerçekleştiği determinist öğretisi kabul edildiğinde, insan eylemlerinin doğasının neliği ve onların bir belirleyicisi olup olmadığı önemli birer metafizik soru haline almıştır. Bu çalışma, özgür iradenin mahiyetini; determinist ve her haliyle belirlenmiş bir evrende olduğumuz kabulü sonucunda özgür iradenin mümkün olup olmadığı, determinizm ve özgür irade bağdaşabilir mi soru üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda ilk olarak; özgür iradenin imkânı için evrenin indeterminist ilkelere mi oluşması gerektiği meselesi, determinizm ve indeterminizm kavramlarının terminolojik arka planı ve türleri üzerinden ele alınacaktır. İkinci olarak özgür irade ve determinizmi birbiri ile uyumlu mudur sorusu bağdaşıcılık ve bağdaşmazlık yaklaşımları üzerinden analiz edilecektir. Son olarak özgür irade ve determinizmin bağdaşmaz olduğu liberteryenizm kritiği üzerinden verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Özgür İrade, Determinizm, İndeterminizm, Liberteryenizm, Nedensellik

ABSTRACT

The origins of debates about free will and determinism can be traced back to the early periods of philosophy. However, new approaches to the basic principles of Newtonian physics, science and philosophy, and the Aristotelian system of thought, which has been accepted for centuries, have caused the problem in question to gain importance. According to this new Newtonian approach, the universe has a deterministic structure and every event that occurs in the universe depends on the adequacy of the principle of causality. When the determinist doctrine is accepted, the nature of human actions and whether they have a determinant have become important metaphysical questions. This study answers the questions of whether it is possible for us to accept the nature of free will in a deterministic and determined universe, and ultimately whether free will is possible. In this context, firstly the possibility of free will will be discussed through the terminological background and types of the concepts of determinism and indeterminism. Secondly, the question of whether free will and determinism are compatible with each other will be analyzed through compatibilism and incompatibilism approaches. Finally, it will be stated through the criticism of libertarianism that free will and determinism are incompatible.

Keywords: Free Will, Determinism, Indeterminism, Libertarianism, Causality

Extended Abstract

This study aims to analyse what free will is and also we are really free especially if we live in a deterministic universe, that is, determined in every aspect. The main purpose is to evaluate the definitions of free will through the question of how we are free in this deterministic situation. On the other hand, when the presupposition that the universe has an indeterminate structure is taken into consideration, it will be possible to ask the same question through the possibility of an independent and indeterminable universe. So the question should be analysed identifies as: "Is the only way for free will to be possible if the universe operates with partial or absolute indeterminism?" In short, this study aims to find an answer to the question of what free will is and whether it is possible, through the doctrine of determinist and indeterminist world. For this reason, firstly it will be discussed whether free will is compatible with the doctrine of a deterministic universe by examining the historical and conceptual definitions of determinism and indeterminism. The basis in question will first be given through the definition of free will. Because analysis of how free will is defined is essential for questioning the possibility of free will. Following this definition, it will be evaluated by compatibilism that free will is compatible with determinism, and by incompatibilism which means they are incompatible.

In order to analyse the concept of determinism and its effect on free will requesting to investigate different aspect of determinism. It means that determinism through the history of philosophy has been discussed under three main title, they are namely: scientific determinism, metaphysical determinism and ethical or psychological determinism. At the first sight, determinism especially after Newton, is accepted as the law of nature. However, when it comes to freedom and fate, it is not only scientific concept but also an metaphysical and ethical problem. This is why in this research the question of whether the presupposition that the universe is explained in a certain order can be spread to the entire field of existence shows that determinism is not a system explained only through scientific facts, but also needs to be analyzed on a metaphysical and moral basis. Therefore, this inquiry evolves into the question of whether it is possible to talk about a system or a deterministic law that works on the nature of individual, singular, individual beings. Explaining both the issue of free will and the social status of human beings as a moral and social being makes it important to define the main problem. The problem in question should be examined with the problem of free will, through the deterministic principles of the universe or the possibility of them being indeterministic. Because these questions should be addressed not only in scientific contexts, but also in moral dimensions as they relate to human actions.

Is free will possible in a deterministic world doctrine? So, if only one future is physically possible at any given moment, can we be beings with free will? Various answers to this question define traditional philosophical approaches to the problem of free will. These traditional approaches are grouped under two headings; Incompatibilism, which claims that free will is incompatible with the deterministic approach, and compatibilism, which claims that free will is possible despite the deterministic universe and that it is compatible with determinism. Incompatibilism, by definition, speaks of the impossibility of a deterministic universe where there is free will, and vice versa. In this context, the approach that makes determinism justified or leading against free will is strict determinism. According to this approach, the universe is deterministic, realistically or idealistically, and it is not possible to talk about free will in such a system, therefore freedom and determinism are incompatible with each other. On the other hand, the incompatibilist view that defends the idea that free will exists and determinism is wrong is called libertarianism. In other words, the most basic condition for talking about free will is based on the acceptance that the universe is indeterministic.

By definition, compatibilism, on the one hand, claims that determinism is true, and on the other hand, it claims that free will exists. Compatibilist freedom is the situation where the subject is not physically or psychologically forced to act. Our character, personality, preferences and general impulses may be determined by events (such as genetic inheritance, upbringing, subsequent experiences) for which we cannot be held responsible under any circumstances. But these do not hinder us, for compatible freedom is the ability of a person to choose and act in such a way that he chooses or thinks is best, given his situation. Therefore, freedom is compatible with determinism.

Giriş

Felsefe tarihinin en çetrefil ve önemli meselelerinden birisi özgür irade problemidir. Söz konusu problem evrenin belli bir güç tarafından belirlenip belirlenmediğini tartışan determinizm ve indeterminizm ile de yakından bağlantılıdır. Çünkü eğer evren bir tanrı, doğa kanunu, bilimsel bir dayanak ya da kozmik bir güç tarafından belirlenmiş bir yapıya sahipse bu belirlenmişlik bizim eylemlerimiz, kararlarımız ve tercihlerimiz üzerinde de etkili olacaktır. Dolayısıyla özgür irade problemi temelde; eylemlerimiz ve yapıp ettiklerimiz üzerinde mutlak ya da en azından belli bir kontrolümüz olup olmadığını, karar ve tercihlerimizde irademizi ne derece kullanmaya muktedir olduğumuzu tartışan problemdir. Gündelik hayatımızda kararlar alan ve tercihlerde bulunanın kendimiz olduğuna dair güçlü önsezilerimiz mevcuttur ve özgür irade problemi, söz konusu sezilerin ne derece gerçekçi olduğunu ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Kısacası gerçekten özgür müyüz ve hayatımızı, eylem ve kararlarımızı belirleyen bağımsız bir iradeye sahip miyiz, yoksa bu sezgi sadece bir yanılsamadan mı ibaret?

Bu çalışma özgür iradenin tanımı ve mahiyeti üzerinden verilen sorulara yanıt aramayı amaçlamaktadır. Özellikle; eğer determinist, yani her haliyle belirlenmiş, bir evrende yaşıyorsak bu durum bizi ne derece özgür kılar sorusu üzerinden özgür irade tanımlamalarını değerlendirmek temel amaçtır. Öte yandan evrenin belirlenemez yapıya sahip olduğu ön kabulü de ele alındığında yani bağımsız ve belirlenemez bir evren tasavvuru üzerinden aynı soruyu sormak pekâlâ mümkün olacaktır. Özgür iradenin imkânı için tek yol evrenin kısmen ya da mutlak bir indeterminizm ile işlemesi midir? Özgür iradenin akıbetinin belirlenmesi için indeterminist ilkelerin hüküm sürdüğü bir evren mi resmedilmelidir? Kısacası bu çalışma determinist ve indeterminist dünya öğretisi üzerinden özgür irade nedir ve mümkün müdür sorusuna yanıt aramayı amaçlamaktadır. Bu sebeple ilk olarak determinizm ve indeterminizmin tarihsel ve kavramsal tanımlamaları irdelendikten sonra özgür iradenin determinist bir evren öğretisi ile uyumlu olup olmadığı tartışılacaktır. Söz konusu tartışma ilk olarak özgür iradenin tanımı üzerinden yapılacaktır. Çünkü özgür iradenin nasıl tanımlandığının analizi, özgür iradenin imkanının sorgulanması için elzemdir. Bu tanımlama ardından özgür iradenin determinizm ile uyumlu olduğu *bağdaşıcılık*, uyumsuz olduğu ise *bağdaşmazcılık* yaklaşımları ile değerlendirilecektir.

1. Determinizm ve Türleri

Türkçeye belirlenimcilik olarak çevrilen determinizm, evrendeki her olayın belli bir neden sonuç ilişkisi, kozmik bir yapı ya da bütün evrene hükmeden doğa yasaları tarafından zorunlu bir şekilde belirlendiğini iddia eden öğretilerdir. Aynı zamanda bu öğretiyi evrende şans veya rastlantı gibi kavramlara yer bulunmadığını, her şeyin belli bir düzen ve mekanik sistem üzerinden meydana geldiğini iddia etmektedir. Modern dönemle birlikte (özellikle Newton'un evren öğretisinin kabul görmesiyle) yeniden tanımlanan ve önem kazanan söz konusu öğretinin tarihsel yolculuğunu ilk medeniyetlere kadar götürmek pekâlâ mümkündür. Çünkü determinizmin söz konusu bilimsel temellerinin veya tanımlamalarının modern bilim ve spesifik olarak Newtoncu öğreti ile temellendirilmesi, onun tarihsel kökenlerinin modern felsefeden ibaret olduğu anlamına gelmez. İlk filozoflara göre de evrene dair bilgi elde etmenin ilk koşulu evrenin sabit ve öngörülebilir bir düzen içerisinde hareket ettiğini kabul etmektir. Örneğin Sümer, Mısır ve Antik Yunan medeniyetlerinde filozoflar ve bilginler gök cisimlerinin belli bir düzene göre hareket ettiği öngörüsünden hareketle onlara dair gözlemler gerçekleştirmişlerdir (Esenyel, 2018:308).

Antik Yunan filozoflarının evreni, özellikle gökyüzünü istikrarlı bir şekilde incelemeleri onlara evrenin belli bir düzene göre var olduğunu ve tekrar eden, süregelen sistemin ancak bir belirlenimci yasa tarafından açıklanabileceği ön bilgisini vermiştir. Örneğin *kozmos* kavramı hem düzen hem de evren anlamına gelmektedir. Evreni anlamak ve onu bilmek için öncelikle onun belli bir düzene- *kaostan* arınmış bir yapıya sahip olduğuna dair güçlü önsezilere ihtiyaç duyulmuştur.¹ Gök cisimlerinin belli bir düzen ve sistem ile hareket ettiğini gözlemlemek, yıllar içinde olacak güneş tutulmalarını tahmin etmeye, nehirlerin taşma zamanlarının matematiksel hesaplamalarına ve dolayısıyla bilimin doğmasına sebep olmuştur demek yanlış olmasa gerek.²

Günümüzde de bilimin amaçlarından birisinin, evrenin deterministik yapısını ortaya çıkarmak olduğu söylenebilir. Elbette evrende gözlemlenen düzensiz, hesaba uymayan ve istikrar vadetmeyen oluşumlar evrenin indeterminist yapısının incelenmeye değer olduğuna dair bilimsel öğretileri de doğurmaktadır. Ancak bilimin temel ilkeleri olan sistemli gözlem ve düzenli deney ilkeleri evrenin determinist bir yapıya sahip olduğu ön kabulü ile oldukça uygun bir şekilde ilerler.

Evrenin belli bir düzende açıklandığı ön kabulü, bütün bir varlık alanına yayılabilir mi sorusu determinizmin sadece bilimsel olgular üzerinden açıklanan bir sistem olmadığını, onun metafiziksel ve ahlaki temelde de çözümlenmesi gerektiğini gösterir. Dolayısıyla bu soru, bir başka deyişle bireysel, tekil, tek tek varlıkların doğasına işleyen bir sistem veya determinist bir yasadan söz etmek mümkün müdür sorusuna evrilir. Hem özgür irade meselesini hem de ahlaki ve sosyal bir varlık olarak insanın toplumsal boyuttaki statüsünü açıklamak söz konusu sorunun yanıtlanmasını önemli hale getirmektedir. Söz konusu sorular evrenin determinist ilkeleri veya indeterminist mahiyette olma ihtimalleri üzerinden özgür irade problem ile irdelenmelidir. Çünkü bu sorular sadece bilimsel bağlamlarda değil aynı zamanda insan eylemleri ile ilişkili olmaları açısından ahlaki boyutlarda da ele alınmalıdır.³

Yani yukarıda dizilen sorular çalışmanın temel amacı doğrultusunda şöyle özetlenebilir: evrene hâkim olan bir determinizm varsa ve bu evrenin özü ise, evrenin bir parçası olarak insanlar da bu determinist sisteme bağlı olmak zorunda mıdır? Eğer öyle ise özgür irade ve kader gibi kavramlar insan hayatının anlaşılması için önemli kavramlar haline gelecektir. Çünkü, özgür irade problemi çerçevesinde, örneğin katı bir determinist evren ön kabulüne sahipsek; *ahlak, sorumluluk ve adalet gibi kavramlardan ne derece söz edebiliriz?* sorusunun yanıtlanması gerekecektir. Eğer evren determinist birtakım ilkelere göre ilerleyen sistematik yollarla tanımlanıyorsa, evrenin parçası olan her birimiz bu *belirlenmişlikten* etkilenmiş olacak mıyız? Dolayısıyla bu etki altında olma durumu insanın en önemli özelliklerinden birisi olan özgürlüğü ve özgür iradeyi bir yanılısamaya döndürebilir (Esenyel, 2018: 309). Bütün bunları ele almadan önce determinizmin temel hareket noktası ve önemli bir alanı olarak bilimsel determinizmi irdelemekte fayda vardır.

¹ *Kosmos* kavramının sözlük anlamı düzen, doğal ve görünebilir evren ve aynı zamanda fizik-evrendir. Ancak onun düzen içindeki evren anlamı evrenin bilinebilir olduğu ve bunun için düzen içinde olması gerekliliği üzerinden ilk filozoflar tarafından kullanılmış ve Empedokles ile birlikte kesin mahiyete ulaşmıştır (Francis, 2004: 202).

² Belli bir düzen içerisinde hareket eden gök cisimleri durmaksızın inceleyen Thales (M.Ö. 625-545) örnek olarak gösterilebilir. Hem evrenin ana maddesinin mahiyetini sorgulayan ilk düşünür hem de belli bazı doğa olaylarını önceden doğru tahmin etmesi ile tanınır. Bu tahminleri evrenin belli bir düzen ile hareket etmesi fikrine ve düzenli gözlemine borçludur. M.Ö. 585 yılında gerçekleşen güneş tutulmasını önceden tahmin etmesi söz konusu belirlenimci doğa yasalarının ilk somut örneği olarak işaret edilir (Gökberk, 201: 22).

³ Ahlak felsefesi veya etik insan eylemlerinin doğasını ve nihai ereğini inceleyen felsefenin pratik disiplindir. İnsan için iyi nedir, iyi bir yaşama nasıl ulaşılır gibi sorular ahlak felsefesi tarafından irdelenir. Dolayısıyla özgür bir irade ile eylemde bulunup bulunmama sorusu ve bu eylemlerin determinist bir evren öğretisi ile bağıntısı meseleyi bilimin olduğu kadar etiğin de meselesi yapar.

Bilimsel determinizm, özellikle Newtoncu evren öğretisi tarafından ortaya atılmış ve sistematik olarak irdelenmiştir ve evren üzerine yapılan bilimsel çalışmaların *evrensel nedensellik ilkesi* adı ile anılmasına sebep olmuştur. Bu anlayışa göre evrenin işleyişi ve ilerleyişi belli bir nedensellik zinciri ile ve *nedensellik yasası* ile anlamlı hale gelmektedir. Örneğin, cisimler kütle çekim kanunu gereğince yere düşer veya ay gibi gökyüzünde asılı kalırlar ya da dünyanın güneş etrafında dönüşünü tamamlaması bir yıl içerisinde gerçekleşir. Her olgu kendisinin nedeni olan, onu belirleyen, bir neden ile var olur, böylece bütün evren bir neden-sonuç ilişkisi ve bağlantısı üzerinden ele alınmaktadır. Newton, Galileo'nun temellerini attığı *mekanistik* doğa öğretisini kendi matematiksel formülasyonları ile sağlamlaştırmıştır. Böylelikle evren onun da katkıları ile, matematiksel yasalar ile ilerleyen bir makina gibi incelenmeye başlanmıştır. Bu sebeple bilimsel determinizme göre evrende ortaya çıkan her doğa olayı bir önceki olayın sonucudur ve bu olaylar ile bilimsel yasalar arasındaki bağ matematiksel ilkeler ile formüle edilir.

Kıscası bilimsel determinizme göre evrende keşfedilmeyi bekleyen bir takım doğa yasaları mevcuttur ve onların henüz keşfedilmemiş olması evrene etki etmedikleri, evrenin işleyişinde müdahil olmadıkları anlamına gelmez. Dolayısıyla bilim evrende keşfedilmeyi bekleyen bu evrensel yasaların ortaya çıkmasına yardımcı olan, onları saptamakla yükümlü bir disiplin olarak ele alınabilir.

Eğer bütün evreni etkisi altına almış bir determinist yasadan söz edeceksek, insan da bu sistem tarafından belirlenmek veya söz konusu çarkın içerisine zorunlu olarak dahil olmak durumundadır. Haliyle söz konusu durum insanın evreni ve kendi yaşamını anlama amacı insanın çoktan belirlenmiş bir sistemi çözümüme gayesi olarak tanımlanır. Dolayısıyla esas mesele insanın evreni dışsal bir gözle inceleme yetisi olup olmadığından ziyade, kendi varoluşunu belirleyen etkenlerin, kararların ve eylemlerin ne derece belirlenebilir olduğudur. Bu mesele metafiziksel determinizmi irdelemeyi gerektirir. *Metafiziksel determinizmin* ilk ve en temel sorusu da determinizmin kaynağının ne olduğu sorusudur.

Determinizmin en kritik meselelerinden birisi, kaynağının ne olduğu ile de bağıntılı olarak şöyle özetlenebilir: eğer evrende determinist bir yasa mevcutsa söz konusu yasa evrenin özüne ait, içkin, evrenin mahiyetini açıklayan ontolojik bir yasa mıdır? Yoksa bu yasa insanın evreni anlamasının bir yolu olması bakımından epistemolojik bir yasa mıdır? Bir diğer deyişle evren kendinde bir determinizme mi sahip yoksa bizler evreni öyle anladığımız ve yorumladığımız için mi evren determinist olarak tanımlanır. Söz konusu soru bakımından determinizmin kaynağına yönelik iki önemli yaklaşım vardır. İlki insandan bağımsız bir şekilde, doğanın bizzat kendisine ait determinizm olduğuna dair görüş olması bakımından; *realizm* ve evrendeki determinizmin sebebinin ya da bu deterministik yapının altında öznenin, insanın kendi zihinsel sürecinin doğaya uygulama çabasının yattığını iddia eden; *idealizm*.

Determinizme real açıdan yaklaşan düşünürler ve bilim insanları doğanın bizzat kendisinde insandan yani bilen ve algılayan öznenin bağımsız bir determinizmin hâkim olduğunu iddia ederler. Realist determinizm olarak adlandırılan bu yaklaşıma göre evrenin tümü mekanik-determinist bir yapıya sahiptir (Esenyel,2018: 314). *Realist determinizme* göre evrenin hali hazırdaki konumu onun geçmiş nedenlerinin zorunlu bir sonucudur ve aynı şekilde şu an ki durumu evrenin gelecekteki konumunun bir belirleyicisidir. Örneğin, Pierre Simon De Laplace 1820 yılında kaleme aldığı eserinde realist determinizme yeni bir bakış getirmiştir. Newton'un evreni mekanik bir saat gibi açıklayan ve evrenin tanrı tarafından kurulmuş bir saat gibi incelenmesi gerektiğini iddia eden görüşten hareketle Laplace, evrenin kesin ve yanılmaz bir öngörülebilirlik ile ilerlediğini ve eğer evren söz konusu benzer aşamalardan geçecek olsaydı yine

bugün ki formuna kaçınılmaz bir şekilde ulaşacağını iddia eder. Evren kurulmuş bir sistem gibi ilerler ve bilimin yegâne görevi bu belirlenmiş sistemi ortaya çıkarmaktır. Örneğin Newton çekim yasasını ortaya çıkarana kadar evren aynı sistem üzerinde hareket etmekteydi. Dolayısıyla bir bilim insanı olarak Newton söz konusu bilimsel devrimi doğanın özüne ait olan bir doğa yasasını ortaya çıkararak gerçekleştirmiştir. Newton prensiplerinin evreni anlama ve yorumlamadaki başarısından ilham alan Laplace, sistemli olarak bilimsel determinizmi ilk irdeleyen düşünürlerden biridir. Laplace'a göre, evrenin bütününe işmiş ve evrenin her anını, bütün parçacıkların konum ve hızını bilen bir zekâ (Laplace'ın cini ya da *Laplace's demon*), evrenin bütün yapısını ve aşamalarını bilebilir. Dolayısıyla bu zekâ evrenin nedensellik bağlamında, geçmiş ve geleceğine dair tüm detayları bilen ve belirleyen güçtür (Taslaman, 2006: 165).

Determinizmin belki de en önemli çıkması, evrenin özüne ait olan bu belirlenmişlik halinin bir belirleyicisi (*determinant*) olup olmadığının sorgulanmasıdır. Evren eğer belli bir düzen ve sistem üzerinden ilerliyorsa evrenin bu forma ulaşması ya da bu öze sahip olmasını belirleyen bir tanrı, doğa yasası veya kozmik bir güç olmak zorunda mıdır? Bu çıkması Laplace cin veya *demon* olarak anılan bir belirleyici özne ile çözüme girişiminde bulunur. Laplace'ın oldukça mistik görünen bu yaklaşımı realist determinizmin iki ayrı türü üzerinden incelenir. *Naturalist-realist determinizm*, evrenin doğasının dışarıdan bir müdahale kabul etmeyeceğini söyleyerek Laplace'ın evrene dışardan müdahale eden gücün, zekânın, cinin veya tanrının tarafında durarak başka bir güce karşı evrenin özsel ve içsel determinizmini destekler (Taslaman, 2006: 165). Yani evrendeki determinizmin bir belirleyicisi mevcuttur ve bu bir başka etken tarafından engellenemez ya da değiştirilemez. Öte yandan *materyalist-realist determinizm* ise evrenin içsel determinizminin tek nedenini evrenin maddi yapısı olduğunu söyler. Dolayısıyla evrenin bu determinist yapısı başka hiçbir ruhsal tözü kabul etmez ve bu özü sadece madde ile açıklar. Bu yaklaşıma göre evren maddi yapısı gereğince deterministtir ve naturalist yaklaşımda olduğu gibi bu yaklaşım gereğince de determinizm özsel ve reeldir. Laplace'ın katı determinizmi ile evrene yüklediği bu form naturalist-realist bir determinizm olarak tanımlanır.

Diğer taraftan, *idealist determinizm*, varlığın veya doğasının yapısında, özünde deterministik bir yapı olup olmadığını bilmenin, insan yetisi için mümkün olmadığını dolayısıyla insanın evreni anlaması veya bilmesinin ancak kendi zihinsel formu izin verdiği ölçüde mümkün olduğunu iddia eden yaklaşımdır. Eğer *evren deterministtir* sonucuna ulaşırsak, bu sonuç ancak bizim zihnimizin evreni anlama yolu, epistemolojik ilkeler sonucunda ulaşılan bir determinizm olacaktır. O halde özne sadece kendi akıl yetisiyle şekillendirdiği bir dünyayı biliyordur demek yanlış olmayacaktır. Kant'a göre insan, özünde doğanın kendisini (kendinde şey) değil, öznenin bir tasarımı olan fenomenal dünyayı bilebilir (Kant, 2019: 64). Dolayısıyla evrenin özünde bir determinizm olduğunu söylemek mümkün değildir, çünkü evren zihin tarafından şekillendiği ölçüde bilebilir. Aynı şekilde Kant'a göre evrenin kendi özüne ait bir determinist yasayı bilmek de mümkün değildir. Özne doğanın kendi başına nasıl bir nitelik sergilediğini bilemez. Kısacası özne sadece akıl yetisi ile şekillendirdiği bir dünyanın bilgisine sahip olabilir. Bu dünya özenin kendi tasarımı olarak adlandırılan fenomen dünyadır, özne kendinde şeyi; numen alanı bilemez. O halde kısacası doğanın özüne ait bir determinizm olduğunu söylemek mümkün değildir. Aynı şekilde Kant'ın bu idealist evren yaklaşımından hareketle; özgürlük; bedensel-duyusal yanılla fenomenlerin ya da fenomenal dünyanın nedensellik ile belirlenmiş sistemine tabii olan insanın, zihinsel ya da epistemolojik anlamda kendinde sahip olabileceği bir idedir. Çünkü insanın anlama yetisinden birisi olan nedensellik, sadece görünüşler dünyasına yani fenomenal alana uygulanabilir, numen alanda nedensellik yasasının kendinde şeyler için bir geçerliliği yoktur.

Yani insan duyuşal ya da fenomenal yanıyla nedensellik ilkesine bağılı olması bakımından özgür değıldir, zihinsel yanıyla numen alanda özgür olabilir (Coşkun, 2016: 143). Kant'ın öğretilerinde insanın neyi ne kadar ve nasıl bileceğine dair yapmış olduğı teorik sorgulama ile özgürlüğe veya özgür iradeye fenomenal alanda yer olmadığını, özgür iradenin ancak bu alanda *pratik bir yasa koyma* girişimi ile mümkün olacağı iddia edilir. Söz konusu pratik yasa koyma Kant'ın ahlak öğretisinin temelidir ve özgürlük ancak böylesi bir temel ile mümkün hale gelir (Kant, 2018: 38). Metafiziksel anlamda özgürlük ve özgür irade Kant açısından bilinemez, problematik veya bir *antinomi* olmayı sürdürür.⁴

Bu noktada önemli bir soru ortaya çıkmaktadır: İnsan söz konusu idealist bir evrende ne yapabilir? Yani söz konu öğreti gereğince bilgi edinme sürecinin temeli artık nesne değıl öznedir, determinizmin kaynağını nesnede ya da evrende aramak boşuna bir çabadır, olasılıklı bir determinizmin sebebi öznenin anlama yetisidir. O halde evreni ancak imkanlar doğrultusunda anlayabiliyorsak, eylemlerimizi belirlemede ne derece özgür olabiliriz? Öte yandan, Kantçı yaklaşıma göre bilenebilir ya da düzenlenebilir yasalara bağılı olan evren, insan zihninin bu formu gereğince deterministtir. Ancak bilinmeyen, düzenlenemeyen ya da kendinde şey olarak adlandırılan numen alan, kaosun ve indeterminizmin alanıdır. Yani söz konusu edilecek olan determinist ilkelerin kaynağı insan zihninin bizzat kendisidir (Esenyel, 2018: 319).

2. İndeterminizm

Determinist bir evrende özgürlük mümkün müdür sorusu aynı zamanda özgürlüğün imkanını indeterminist bir evrende arama alternatifine de işaret eder. Özellikle son yüzyılda ortaya çıkan bilimsel gelişmeler indeterminist bir evren anlayışını ortaya çıkarmaktadır. Einstein fiziğı bu konudaki tartışmaları temellendiren ancak yine de determinist tarafı temsil eden bir öneme sahiptir. Çünkü, Einstein fiziğı de tıpkı Newton fiziğı gibi sistemli bir şekilde formüle edilmiş yani, determinist ve realist bir yaklaşım Einstein fiziğinin temellerini oluşturmuştur. Einstein *genel görelilik kuramı* ile geleneksel (Euklidci) zaman-mekân anlayışını değıştirmiş, zaman ve mekânın içi içe geçtiğini söz konusu kuram üzerinden formüle etmiştir (Aşkın, 2008, s. 28). Evren ya da doğa gözlemcilerden bağımsız olarak mutlak bir sistem ile çalışmaktadır ve bu sistem matematiksel formüller ile ifade edildiğı takdirde anlaşılır ve açıklanabilir hale gelmektedir. Atomların ve fiziksel cisimlerin hareketlerinin belirlenmesinde atomların sistemli ve matematiksel ifadelerinin katkısı büyüktü, dolayısıyla evren determinist bir sisteme özü gereğı sahiptir.

Buna karşın, *kuantum teorisine* göre evrenin işleyişi belirsizlik ilkesi ile açıklanabilir. Örneğin, Heisenberg'in *belirsizlik ilkesi* atom seviyesindeki parçacıkların hızlarının ve konumlarının eş zamanlı olarak hesaplanmasının mümkün olmadığını vurgular. Bu ilkeye göre, bir parçacığın konumunu ne derece doğru tarif edersek hızını belirlemek güç hale gelir. O halde bütün fiziksel cisimleri meydana getiren atomların hareket ve hızı belirlenemezse evrenin kendinin de belirlenemez olduğı sonucuna ulaşmak kaçınılmaz olacaktır. Buna karşılık söz konusu hareketlerin hesaplanamaz olduğunun dahi bilimsel determinizm ile uyum içinde bir görüş olma iddiası da söz konusu edilebilir. Örneğin atom altı düzeydeki parçacıkların, saptanan bütün

⁴ *Antinomi* iki ilkenin çatışma durumu, karşılıklı iki önermenin olumlu ve olumsuz hallerinin hem doğru hem de yanlış olma durumudur. Özellikle bu antinomilerden üçüncüsü nedensellik problemi ile ilgilidir: "Her şeyin bir nedeni vardır" ve "Her şeyin bir nedeni yoktur" önermeleri, doğrulanamaz, fenomenal alanda bilgisine erişilemez ancak aynı oranda yanlışlanamaz ve reddedilemez önermelerdir. Bu sebeple birer çatışkı olarak adlandırılırlar. Kant'ın ifadesiyle bu sorulara veya bu çatışkılara insan doğal olarak çözüm aramak ister ve bu sebeple yönelir. Aynı zamanda akıl her iki önermeyi birden doğru kabul etmeye yatkın olduğundan dolayı mesele, en azından fenomenal alanda, çözüme ulaşamaz.

belirlenimsiz, ani veya rastlantısal sayılabilecek hareketinden bilimsel yasalar çıkabilir yani söz konusu düzensizlik altında belli bir düzen veya belirlenim barındırır, yani karmaşık görünen tüm *determine* olur. Ve bu görüşe göre kuantum mekaniği Heisenberg'in yorumlarına uymayacak bir şekilde öngörülerde bulunmaktadır. Tekil parçacıkların konumlarına dair bir kesinlikten söz edilmese de onların rastgele dizilimi sistemli bir şekilde açıklanabilir (Çelik, 2017: 132). Bütün bu olgular son yüzyılda gerçekleşen determinist ve indeterminist evren öğretisi tartışmasının temelini oluşturur.

Bununla birlikte determinizm için geçerli olan söz konusu ayırım ve temel soru indeterminizm içinde geçerlidir. Evren eğer indeterminist bir yapıya sahipse bunun sebebi insan zihni midir, yoksa özsel bir indeterminizmden söz edebilir miyiz, yani indeterminizm özneye mi bağlıdır yoksa nesneye mi? Kuantum teorisinde iddia edilen evren anlayışı, subjektif-öznel indeterminist bir evren (bizim epistemolojik yetersizliğimizden kaynaklanan bir indeterminizm) içinde olduğumuz değildir; objektif-nesnel indeterminizm evrenin bir gerçeği olarak kabul edilir. O halde bununla birlikte soruyu şöyle de yineleyebiliriz, evrendeki indeterminizmin sebebi nedir? Planck, Penrose ve Einstein gibi bilim insanlarına göre atom altındaki belirsizlik ontolojik gerçekliği yansıtmaz, söz konusu belirsizlik insan bilgisizliği ya da atom altının henüz anlaşılmasız olduğu içindir. Bu görüşe göre eğer indeterminist olduğu düşünülen bir doğa yasası varsa bunun temelinde epistemolojik yetersizlik vardır.

İndeterminist evren görüşü, özellikle ontolojik bir indeterminizmin olduğunu iddia etmek özgür iradenin de kabulünü beraberinde getirir. Evrenin fiziksel veya doğal yapısı, evrenin ve doğanın birer parçası olarak bizlerin eylemlerini de belirliyorsa, söz konusu ilkenin ortadan kalkması insanları da özgür kılmaktadır. Bu bağlamda, determinizm ve indeterminizmin söz konusu tanımlamalarını inceledikten sonra temel sorumuza yanıt arayabiliriz. Eğer evrende öznel ya da nesnel bir determinizm varsa ve söz konusu determinizmin eylemlerimizi etkilediği kabul edilirse hala bir özgür iradenin varlığından söz edebilir miyiz? Yapılan tanımlamaların ardından temel sorunun özgür irade meselesine kaçınılmaz olarak indirgenmesi Şeker ve Çilingir (2020: 113) tarafından şöyle özetlenir: Problemin fiziksel veya bilimsel yanı geleceğin doğru formüller ile bilinip bilinmemesine odaklanırken, ahlaksal boyutu geleceğin determinist ilkelere bağlılığından özgür irade problemine döner. Ancak bilimsel anlamda yaşanan devrimler, kuantum fiziği gibi, özgür iradeye alan açan konunun ahlaki boyutunun da beslendiği bir olgu oluşturur. Dolayısıyla özgür irade problemi hem bilimsel hem metafiziksel hem de ahlaki anlamda problemin kesişim noktasını oluşturur.

3. Özgür İrade Problemi

İndeterminizm üzerinden değerlendirildiğinde ve kuantum teorisinin desteği ile ele alındığında özgür irade tartışması iki başlık altında değerlendirilir. İlk olarak eğer kuantum fiziği doğru ve kanıtlanmışsa evren kesin bir indeterminizme sahiptir, yani atom altı düzeydeki parçacıkların hareketlerini belirleyebileceğimiz ve hesaplayacağımız bir bilimsel yasa söz konusu değildir, dolayısıyla evren nedenselliğe bağlı olmadığından belirlenimci de değildir. Bu durum özgür iradeye kayıtsız bir alan açar. İkinci olarak ise eğer kuantum fiziği tamamlanmamış veya kesin olarak kanıtlanmamış ise, evrenin nedensellik yasalarına bağlı olarak varlığını sürdürebilme ihtimali doğmaktadır. Böylece, insan da fiziksel bir varlık olarak, fiziksel kanunlara ve maddenin yasalarına tabi olacak, nedensellik yasalarına uyacak, bir önceki zamanda gerçekleştirdiği eylemleri, sonra gelen eylemlerin nedeni olacaktır. Sonuç olarak, özgür iradeden bahsedilmesi oldukça zorlaşacaktır (Şeker&Çilingir, 2020: 113).

Özgür irade problemi; eylemlerimiz ve düşüncelerimiz yani yapıp ettiklerimiz ile ilgili kesin ya da kısmi bir kontrolümüz olup olmadığı üzerine odaklanan problemidir. Hayatımıza dair kararlar alan, seçimler yapan ve bu seçimleri kendi rasyonel doğamızdan hareketle uygulayan kişilerin kendimiz olduğuna dair sezgilerimiz bizlerin özgür seçimlerde bulunduğuna dair güçlü kanıtlara sahip olduğumuzu gösterir mi? Genel olarak bakıldığında, özgür irade problemi sözü edilen sahiplik hissine karşılık gelecek olan bir realitenin olup olmadığı problemidir. Bedenimizin yöneticisi, eylemlerimizin karar alıcısı bizler miyiz, yoksa öyle hissettiğimizden dolayı, bize mi öyle geliyor? Söz konusu problem özgür iradenin ne olduğunun ele alınması bağlamında analiz edilebilir. O halde soruları irdelemeden önce özgür iradenin mahiyeti üzerinde durmak faydalı olacaktır. Bu tanımlamalar aynı zamanda determinist ilkeler tarafından belirlenmiş evrende ne kadar özgürüz ya da özgürlük ne derecede mümkün sorusunun da yanıtlanmasına yardımcı olacaktır.

Özgür irade, ilk olarak birden fazla seçeneğin içinden herhangi birini seçebilme anlamına da gelen alternatif seçeneklerden birine yönelebilen yetisi olarak tanımlanır (Onur, 2020:14). Eğer birden fazla seçenek içinden birini seçebiliyor ve buna göre eylemde bulunabiliyorsak özgür irade mümkün demektir. Bu tanımlamaya göre, iradenin özgürlüğü ile *eylemin özgürlüğü* kastedilir ve belli bir anda birden fazla alternatif *bana açık* ise özgür eyleme sahibiz demektir. Ginet'e göre (1990: 90), özgür irade eylem özgürlüğüdür. Birden fazla seçenekten birisini seçmek ve ona göre eylemek, diğerlerini seçememek dolayısıyla seçim yaptığım duruma göre eylemde bulunmam mantıksal bir zorunluluktur. Yani herhangi bir eylemde bulunurken alternatifler arasından seçim yapıyorsak, bir başka şeyi aynı anda seçmemiz mantık ilkeleri gereğince mümkün değildir. Söz konusu tanımlamaya ek olarak Ginet (1990: 94) özgür irade ve determinizmin birbiriyle uyumlu olmadığını söyleyerek bağdaşmazcı bir argüman verir. Eylemde bulunan öznenin eylemlerini gerçekleştirirken ve seçim yaparken iradesini kullanmasının yanında şansa da ihtiyacı olduğunu, dolayısıyla determinizmin şans ve talih gibi etkenleri barındırmadığından, determinizmin prensip olarak kabul edilemeyeceğini, özgür iradeye bu sebeple alan açılacağına altını çizer. Örneğin beceriksiz bir dart oyuncusunun, hedefi tam on ikiden vurma eylemi ya da şifresini bilmediğimiz bir kilidi üçüncü denemede açabilme eylemi şans eseri eylemlerdir ve bu eylemlerin belirlenimci olmadığı da açıktır. Çünkü şansın olduğu yerde determinizmin (özellikle eylemler söz konusu olduğunda) mümkün olmadığı söylenebilir. Kısacası Ginet, şans eseri gerçekleşen eylemlerin de bulunduğunu söyleyerek hem eylemde bulunma ve determinizmin uymadığını hem de özgür iradenin seçme eylemiyle bir arada tanımlanması gerektiğini, dolayısıyla özgür iradenin de determinizm ile bağdaşmayacağını söyler ve özgür iradeyi alternatiflerden birini seçebilme yetisi ya da eyleme yetisi olarak tanımlar.

Peter van Inwagen (2014) ise Ginet ile benzer bir şekilde özgür iradeyi kişinin eylemde bulunmadan önce seçeneklerin kendisine açık olarak verilmesinde bulur. Bu iddiaya göre seçeneklerden birini seçebilme ve buna göre-buna uygun davranabilme özgür iradenin mümkünlüğü anlamına gelir, dolayısıyla özgür irade alternatiflere bağlıdır. Inwagen'e göre (2014: 254), özgür iradeye sahip olan kişi birden fazla çatala ayrılmış olan bir yoldan birini açık bir şekilde seçebilen kişidir. Öte yandan, örneğin, birisi kilitli bir odada kaldıysa ve kilidi nasıl açacağını bilmiyorsa dışarıya çıkmak onun için mümkün değildir. Dolayısıyla o kişi çıkmak veya kalmak arasında alternatif bir seçim yapma durumuna ve özgür iradeye sahip değildir. Özgür iradenin bu tanımlaması aynı zamanda onun ahlaki bir seçim (*morality*) üzerinden ele alınması anlamına gelir. Inwagen'e göre (2014: 254) eğer birisi, bir eyleme karşı "bunu yapamazsın" derse bu, "başka bir şekilde eylemelisin" anlamına gelecektir. Başka şekilde eyleme önerisi ise başka

bir alternatifin mümkün olduğuna işaret edecektir. O halde, başka bir alternatif varsa ve ahlaki bir varlık olarak onu seçme yetisine sahipsek, özgür irade mümkündür.

Eylemin özgür bir eylem olarak tanımlanabilmesi için söz konusu alternatiflerin de iradenin bizzat kendisi tarafından ortaya çıkarılması gerektiğini söyleyen ikinci tanımlama söz konusudur. Bu tanımlamaya göre özgür irade, seçim yapabilme yetisi değildir. O, seçim yapabilecek alternatifleri de ortaya çıkarabilme yetisidir. Robert Kane'e göre (1998), özgür irade, kişinin kendi amacının ve nihai hedefinin yaratıcısı olma gücüdür. Dolayısıyla bu alternatifleri kişinin belirleyebildiği durumlar özgür iradeyi mümkün kılmaktadır. Özgür irade, kişinin kendi amaçlarını veya eylemlerini; kendi var ettiği alternatiflerden birini seçerek meşrulaştırması ile mümkündür. Kane (1998: 21), özgür iradeyi seçime değil, seçilecek olan şeyi ortaya çıkarmaya, yani kişiye veya özneye bağlı olarak tanımlar. Hatta söz konusu problemi tanımlarken de özgür irade problemi yerine, özgür iradeci (*free willist*) ifadesini kullanmayı tercih eder.

Üçüncü tanımlama ise özgür iradenin seçim yerine eylemin bizzat kendisiyle ifade edilmesi gerektiğini söyleyen *ahlaki* sorumluluk ilkesidir. Bu ilkeye göre *özgür irade* kişinin ahlaki sorumluluk için zorunlu olan, en güçlü anlamıyla kontrolü, eylemlerine uygulayabilme becerisidir. Örneğin Alfred Mele (2006), özgür iradeyi özgür bir şekilde eylemde bulunabilme olarak tanımladıktan sonra bu eylemde bulunmanın özneye ahlaki sorumluluk yükleyen türden bir özgür eylem olduğunu da ekler. Kısacası bu yaklaşıma göre özgür irade, sadece seçim yapmak değildir, seçimi eyleyebilmektir. Öte yandan özgür irade ve determinist evrenin uyumlu olup olmadığı konusunda mesafeli bir tutum sergileyen ve özgür iradeyi ahlaki eylemler üzerinden tanımlamayı amaç edinen Mele (2006:3) kendisini, özgür irade ve determinizmin bağdaşıp bağdaşmayacağı probleminde tarafsız ve hata agnostik olarak tanımlar.

Bu üç yaklaşımı veya özgür irade tanımını göz önünde bulundurarak temel sorumuzu irdelemeliyiz. Determinist bir dünya öğretisinde özgür irade mümkün müdür? Ya da Laplace'ın cini olarak bilinen ve bu akıl yürütmeye göre evrenin başlangıç durumuna dönüp zamanı yeniden başlatabilecek bile yine aynı doğa yasalarıyla yine aynı evreni elde edeceğimizi iddia eden realist ve katı realizme rağmen, özgür irade mümkün müdür? Yani herhangi bir anda fiziksel olarak tek bir gelecek mümkünse özgür iradeye sahip varlıklar olabilir miyiz? Bu soruya verilen çeşitli cevaplar özgür irade problemine getirilen geleneksel felsefi yaklaşımları tanımlar. Bu geleneksel yaklaşımlar iki başlık altında toplanır; özgür iradenin belirlenimci yaklaşım ile bağdaşmadığını iddia eden *bağdaşmazcılık* ve özgür iradenin determinist evrene rağmen mümkün olduğunu, onun determinizmle bağdaştığını iddia eden *bağdaşıcılık*.

Bağdaşmazcılık (*incompatibilism*), tanımı gereği; özgür iradenin olduğu yerde determinist evrenin imkansızlığından ya da tam tersinden söz eder. Bu bağlamda determinizmi özgür irade karşısında haklı ya da öncü çıkaran yaklaşım *katı determinizmdir*. Bu yaklaşıma göre evren, realist ya da idealist açıdan deterministtir ve böylesi bir sistemde özgür iradeden söz etmek mümkün değildir, dolayısıyla özgürlük ve determinizm birbiriyle bağdaşamaz. Öte yandan özgür iradenin var olduğu ve belirlenimciliğin yanlış olduğu fikrini savunan bağdaşmazcı görüş *liberteryenizm* olarak adlandırılır. Bu ikili alt sınıflandırma da açıktır ki en kritik olanı liberteryenizmdir. Çünkü bu yaklaşıma göre evrenin tamamen ya da kısmen indeterminist olduğunun belirlenmesi gerekir. Bu gereklilik özgür iradenin varlığını kanıtlayacak ya da mümkün olduğunu iddia edecek tek iddiadır. Yani özgür iradeden söz edebilmenin en temel şartı evrenin indeterminist olduğu kabulüne dayanmaktadır.

Bağdaşıcılık (*compatibilism*) tanımı gereği bir yandan belirlenimciliğin doğru olduğunu ileri sürerken diğer yandan özgür iradenin var olduğunu iddia eder. Bağdaşabilirci özgürlük, öznenin

eylemde bulunurken, fiziksel veya psikolojik olarak zorlanmamış olması durumudur. Karakterimiz, kişiliğimiz, tercihlerimiz ve genel dürtülerimiz, hiçbir koşulda sorumlu tutulamayacağımız olaylar (genetik kalıtım, yetiştirilme biçimi, sonraki deneyimler gibi) tarafından belirlenmiş olabilir. Ancak, bunlar bizi engellemez, çünkü bağdaşabilir özgürlük, bir kişinin, kendi durumundan yola çıkarak en iyi olanı tercih edeceği ya da düşüneceği şekilde seçim yapması ve eylemde bulunmasıdır. Dolayısıyla, özgürlük determinizmle bağdaşabilir (Cevizci, 2004: 48). Bundan dolayı bağdaşıcılık, ılımlı belirlenimcilik olarak da tanımlanabilir. Bu yaklaşıma göre bir taraftan özgür bir irademiz olduğuna (veya olması gerektiğine) ilişkin sezgimizin boşuna olmadığını biliriz ancak öte yandan bilimin temel ilke olarak şimdiye dek kabul ettiği evrenin belirlenimci olduğu düşüncesi de reddedilemez. Örneğin, herhangi bir olayın gerçekleşmesinin sebebi bensem yani söz konusu olay dışsal bir baskı olmaksızın benim onayım ile gerçekleşmişse; o olay bağlamında ben özgürüm demektir. Bu durumda insan doğasının yani eylemlerinin hangi güçler tarafından belirlendiğinin bir önemi yoktur. Esas mesele, insan eylemlerinin herhangi bir zorlamaya maruz kalmaksızın ortaya çıkarmış olmasıdır ve böylece eylemim özgür olur. Bağdaşıcılığa göre özgürlük kişinin iradesine karşı koyan bir engelin yokluğunda istediğini yapması veya istemediğini yapmamasıdır. Çünkü fiziksel bir determinizm öznenin eylemlerini belirlemeye vakıf olmak zorunda değildir. Eylemlerimizin *nedensel olarak* belirlenmiş olması, o eylemleri bile isteye yapmış olduğumuz gerçeğini değiştirmez.

Ancak klasik bağdaşıcılığın getirdiği bu argümanı da içeren önemli bir problem söz konusudur. Bu argümanın sunduğu özgürlük tanımı gereğince; özgür davranan bir fail yaptığından başka türlü de davranabilmeli ve onun birden fazla gelecek ya da seçenek mümkün olmalıdır. Çünkü klasik bağdaşmazcı argümanın bazı önermeleri şöyle özetlenir: 1. Birisi kendi özgür iradesiyle hareket ederse başka türlü de yapabilir. 2. Determinizm doğruysa hiç kimse gerçekte olduğundan başka bir şey yapamaz (alternatif oluşturamaz). 3. Dolayısıyla determinizm doğruysa hiç kimse kendi özgür iradesiyle hareket edemez. Bu akıl yürütmeye göre eğer determinizm doğruysa hiç kimsenin özgür irade için makul bir şekilde gerekli olduğunu düşündüğünüz türden alternatiflere erişimi yoktur.

Son olarak determinizmin doğru veya yanlış olmasından bağımsız olarak özgür iradenin bir yanılısamadan ibaret olduğunu savunan bir görüş daha vardır. Özgür irade problemi ile bağlantılı olarak ele alınması gereken görüş, evrenin determinist ya da indeterminist olmasına bağlı olmaksızın özgür iradenin mümkün olmadığını iddia eden yaklaşımdır. Strawson'a göre (2010: 45), özgür iradeye sahip olmak demek öznenin eylemlerinin sebebi olması demektir, eylemlerin sebebi olmak ise kişinin kendisinin sebebi (*causa sui*) olabilmesi anlamına gelir. Bu yaklaşım Strawson'un temel argümanı (*basic argument*) adını verdiği argüman ile temellendirilir. Bugün nasıl insanlar olduğumuz geçmişte deneyimlediğimiz durumlara ve seçimlerimize ve eylemlerimize bağlıdır. Kendi doğamızdan ve var oluşumuzdan sorumlu olmadığımızı göre hiçbir şeyden sorumlu değilizdir. Sorumlu olabilmemiz için özgür bir iradeye sahip olmamız (yani kendi kendimizin sebebi olabilmemiz) gerekmektedir, dolayısıyla özgür irade diye bir şey yoktur.

Temel argüman üzerine şu iki kritiği yapmak mümkündür; ilki şöyle özetlenebilir: Belki de belli bir ölçüde de olsa kendi doğamızın yaratıcıları olmamızı sağlayan bir güce sahibiz, çünkü eylemlerimizin nedeni olmak için illa ki kendimizin de nedeni olmamıza gerek yoktur. Üstelik özgür irade problemini ahlaki bir problem yapan şey de özgürlüğü eylemlerimiz üzerinden irdelemektir. İkinci olarak; kısacası üçlü bir analogi üzerinden temel argümanı özetlemek gerekirse: hiçbir şey ya da hiç kimse kendisinin nedeni (*causa sui*) olamaz, kişinin eyleminden

sorumlu olması için en azından belli bir açıda kendisinin nedeni olması gerekir, o halde kimse ahlaki anlamda kendi eyleminden sorumlu olamaz. Yine aynı şekilde söylenebilir ki özgür irade tartışmasının merkezi ahlaki sorumluluktur. Söz konusu temel argüman bizlerin kendi eylemlerimizden sorumlu olamayacağımız sonucunu verir. Eylemlerimizden sorumlu olamadığımız için özgür iradeyi ortadan kaldıran yaklaşım, gerekçe olarak kendini var etmeyi yerleştirir. Ancak kendini var etme ilkesi özgür iradenin mahiyetini ahlaki bir meselede aramaktan ziyade metafizik indirgemeci yaklaşım barındırır. Bu öğretiye göre kendi nedenimiz değildir ve böylelikle özgür irade bir illüzyondur. Oysa verilen tanımlamalardan herhangi birini, örneğin alternatiflerden birini seçmeyi, özgürlük tanımı olarak ele alırsak; çatallı bir yoldan birini seçme eylemi ve kendi kendinin yaratıcısı ya da nedeni olma arasında ciddi bir farklılık söz konusudur.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Özgür iradenin determinist bir evrenle uyumlu ya da mümkün olduğunu tartışan problem kapsamında şu temel argümanlara ulaşabiliriz. (1) bağdaşmazcılık: özgür irade ve determinizm uyuşmaz, çünkü (1.1) katı determinizm gereğince evren kayıtsız, şartsız belirlenmiş yasalarla ilerler, dolayısıyla özgür irade ile asla uyuşmaz ve özgür irade mümkün değildir. (1.2) liberteryen görüşe göre ise; özgür irade mümkünse, evren indeterministtir. Bağdaşmazcılığa karşı olarak (2) bağdaşırıcılık: özgür irade ve determinizm bir arada mümkündür ya da ılımlı determinist öğreti gereğince fiziksel belirlenmişliğin olması, ahlaki eylemleri belirleyen bir özgür iradenin olmasına engel değildir, özgür irade determinizm ile de mümkündür. Söz konusu bağdaştırıcı yaklaşım ise özgür iradenin nasıl tanımlandığı meselesi üzerinden kabul görmekte ve değerlendirilmektedir. Çünkü özgür irade ya (a) iki veya daha fazla seçenektan birini seçerek eyleme yetisidir, ya (b) iki ya da daha fazla seçeneği ortaya çıkarmak, her birini meydana getirmektir ve söz konusu seçimi kendi alternatiflerimiz üzerinden gerçekleştirmektir, ya da (c) seçimden ziyade özgür irade eylem sonrasında ahlaki sorumluluğu alabilme ve bu sorumluluk doğrultusunda kişinin eyleyebilme yetisidir.

Söz konusu tanımlamalar ve belirlenimler üzerinden şu sonuçlara erişmek mümkündür. İlk olarak bağdaşırıcı yaklaşım için en uygun özgürlük tanımı (a)'dır. Çünkü evren determinist yapısı gereğince seçenekleri ve alternatifleri belirler ve özgür iradenin varlığı o seçeneklerden birine yönelme üzerinden meşrulaşır. Ancak malum itiraz özgürlük sadece seçim yapmaktan mı ibarettir sorusu üzerinden yükselir. Dolayısıyla özgürlüğün (b) ya da (c) tanımı üzerinden ele alınması bağdaştırıcı yaklaşım için birer çıkmaz haline döner. Çünkü ılımlı determinist öğreti özgürlüğü *kısmen* mümkün kılmaktadır. Bu kısmi özgürlük alanı ise Strawson'un temel argümanına indirgenebilir. Determinist öğretinin, neden sonuç ilkesi üzerinden onaylanması ve kendi varoluşunu seçemeyen bireyin özgür olmadığı önermesi kısmi özgürlük öğretisinin kaçınılmaz sonu olabilir. Eğer söz konusu argümanlar evrenin determinizmini kabul etmek yerine indeterminizm ile özgür iradenin mümkün olduğunu söyleyecek olursa da bağdaşmazcı yaklaşım altında sınıflanma durumu ile karşı karşıya kalabilirler.

Bu sebeple ikinci olarak yapılan değerlendirme göstermektedir ki; özgür iradenin imkânı liberteryen bir yaklaşım ile mümkündür. Ancak bu yaklaşımın da en önemli krizi evrenin indeterminist olduğunun bir şekilde kanıtlanma gerekliliğidir. Çünkü liberteryen öneri şu önermelerle ifade edilir; -özgür irade vardır, -özgür irade determinizm ile çelişir ve bu yüzden determinizm yanlıştır. Determinizmin sadece özgür iradenin varlığı üzerinden yanlışlanması, problem açısından tatmin edici bir yanıt sunamamaktadır. Peki bu yanıtı nerede aramalı ya da aramalı mı? Tam da söz konusu çıkmazlar sebebiyle özgür irade meselesi felsefe ve fizik alanlarında tartışılmayı sürdürmektedir. Nihayetinde Kantçı yaklaşımın da iddia ettiği gibi

problemi "bilinemez" ya da numen olana ait olarak değerlendirmek çözüme en yakın yaklaşım olacaktır. Çünkü özgür olmak, duyu dünyasının neden-sonuç zincirinin belirleniminden bağımsız olmak anlamı taşımaktadır (Cevizci, 2020: 379). Kant; insanı numen yanı sıra özgürlüğe, fenomen yanı sıra da doğa zorunluluğuna bağlı bir varlık olarak tasarlayarak, insanın özgürlüğünü bu ikili yapıya dayanarak temellendirmiştir.

KAYNAKÇA

- Aşkın, Z. (2008). Determinizm-İndeterminizm Karşıtlığında Tarihsel Aklın Kategorial Çözümü. *Özne*(9), 26-34.
- Cevizci, A. (2004). *Felsefe Ansiklopedisi 2*. İstanbul : Etik Yayınları .
- Cevizci, A. (2020). *Aydınlanma Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Coşkun, S. (2016). Özgürlük Problemi: Spinoza ve Kant. *Dört Öge*, 139-156.
- Çelik, H. C. (2017). Heisenberg, Nedensellik ve Determinizm. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 123-135.
- Esenyel, A. (2018). Determinizm . In A. K. Çüçen, *Metafizik Kavram ve Problemleriyle Varlık Felsefesi* (pp. 307-323). Bursa: Sentez Yayıncılık .
- Francis, P. (2004). *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü* (Hakkı Hünler Çev.). İstanbul : Paradigma Yayıncılık .
- Ginet, C. (1990). *On Action*. New York: Cambridge University Press.
- Gökberk, M. (2019). *Felsefe Tarihi*. İstanbul : Remzi Kitabevi .
- Inwagen, P. v. (2014). *Metaphysics*. New York: Routledge.
- Kane, R. (1998). *The Significance of Free Will*. New York: Oxford University Press.
- Kane, R. (2003). Free Will: New Directions for an Ancient Problem. In R. Kane, *Free Will* (pp. 222-248). Oxford: Blackwell.
- Kant, I. (2018). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*.(7. Baskı). (İ. Kuçuradi, Çev.). Türkiye Felsefe Kurumu .
- Kant, I. (2019). *Prolegomena*. (6. Baskı). (İ. Kuçuradi, Y. Örnek, Çev.). Türkiye Felsefe Kurumu .
- Mele, A. (2006). *Free Will and Luck*. New York: Oxford University Press.
- Onur, F. (2020). İrademiz Özgür Değil: Metafizik Bir Problem Olarak Özgür İrade. *MetaZihin: Yapay Zeka ve Zihin Felsefesi Dergisi*, 3(1), 13-40.
- Strawson, G. (2010). *Freedom and Belief (Revised Edition)*. New York: Oxford University Press.
- Şeker, M. E., & Çilingir , L. (2020). Gerard't Hooft'da 'Determinizm ve Özgür İrade' Probleminin İncelenmesi. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 112-130.
- Taslaman, C. (2006). Tanrı-Evren İlişkisi ve Mucize Sorunu Açısından Determinizm, İndeterminizm ve Kuantum Teorisi . *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 163-186. Retrieved from https://www.canertaslaman.com/wpcontent/uploads/2011/10/caner_taslaman_makale_kuantum.pdf

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.